

İLK TÜRKÇE GRAMER: MÜYESSİRETÜ'L-ULÛM

Galip GÜNER

Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi,
gunerg@erciyes.edu.tr

Özet

Bu çalışmada, XVI. yüzyılda Bergamalı Kadri tarafından yazılmış olan Türkçe gramer kitabı *Müyessiretü'l-Ulûm*'da ortaya konulan gramer kuralları aslına sadık kalınarak Türkiye Türkçesiyle ifade edilmiştir. Bu yapılırken Esra Karabacak tarafından yayımlanan metin esas alınmıştır (KARABACAK, Esra, *Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l-Ulûm*, TDK Yay., Ankara 2002). Eserin yazarı olan Bergamalı Kadri'nin görüşlerine ve verdiği örneklerle birebir uyulmuştur. Böylece eser Osmanlı Türkçesi üzerinde araştırma ve çalışma yapacaklar için daha kullanışlı bir hâle getirilmiştir. Çalışma bir tanıtma ve inceleme niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe İlk Gramer, Osmanlı Türkçesi, Kelime Çeşitleri, Fiil Kipleri, İsim Tamlaması, Cümle Çeşitleri.

1. Giriş

Dünyanın en zengin dillerinden biri olan Türkçenin tarih içerisinde yaşadığı en önemli sorunlarından biri Türkçe gramer kitaplarının düzenli olarak yazılmamış olmasıdır. Yazılanların çoğu ise Arapça veya Farsçadır. Büyük Türk dilcisi Kâşgarlı Mahmud'un yazdığı *Kitâbü Cevâhiri'n-Nahvi fi Lûgati't-Türk* adlı kitabı ise kayıptır.

Hâl böyle olunca Türkçenin yapısı ve işleyişi üzerinde çalışmak isteyen araştırmacılar inceleyecekleri devrin gramer özelliklerini devir eserlerinden hareket ederek çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bu da araştırmacıları ister istemez birden fazla eseri incelemeye mecbur bırakmaktadır. Oysa, değişik dönemlerde Türkçe yazılmış gramer kitapları olsaydı, Türkçe üzerinde daha sağlıklı incelemeler yapma imkânı olabilirdi.

İşte bu açıdan, incelemeye çalışacağımız *Müyessiretü'l-Ulûm* Kâşgarlı Mahmud'un kayıp eserinden sonra Türkçe yazılmış ilk gramer kitabımızdır. Eser XVI. yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa'ya sunulmak üzere Bergamalı Kadri tarafından kaleme alınmıştır.

2. Amaç ve Yöntem

Müeyyessiretü'l-Ulûm'un Lâtin harflerine aktarılmış metni 2002 yılında Türk Dil Kurumu yayımları arasından çıkmıştır (Yrd. Doç. Dr. Esra KARABACAK, *Bergamalı Kadri, Müeyyessiretü'l-Ulûm*, TDK Yay., Ankara 2002).

Çalışmanın esası yayımlanan bu metin üzerine dayanmaktadır. Amaç, Bergamalı Kadri'nin ortaya koyduğu XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin genel özelliklerini gözler önüne sermek olup şöyle bir yol takip edilmiştir:

1. Ele alınan gramer kurallarının gösterilmesinde sıralama yazarıninkiyle aynı tutulmuştur.
2. Kurallarla ilgili görüşler ve örnekler aslına sadık kalınarak Türkiye Türkçesiyle ifade edilmeye çalışılmıştır.
3. Yazarın fikirleri ve ortaya koyduğu örnekler Türkiye Türkçesiyle ifade edilirken metnin aslında geçtikleri yerler parantez içerisinde gösterilmiştir.

3. İnceleme

Kelime (10/11)

Kelime ister kullanılsın ister kullanılsın söylendiğinde kendisinden bir anlam çıkarılan sözdür (10/12). İnsanın dile getirip söyledikleri iki kısma ayrılır (11/4): Bir kısmı kelimedir, bir kısmı ise anlamsız, boş sözlerdir. Boş sözlerin (mühmelât) anlamı olmaz (11/6); *deyz* gibi, *meyz* gibi, *çeşen*, *meşen* ve bunlara benzeyen daha ne varsa (11/7). Kelime, anlamsız sözlerin zıddıdır; çünkü söylendiğinde ondan bir anlam hasıl olur (11/8). *Er* gibi (11/9). İnsan *er* dese bununla sakalı, bıyığı olan ve akli kemale ermiş kişiyi kasteder (11/10). *Bildi* dese bununla geçmiş zamanda olmuş ve kişinin bildiği bir işten haber verir (12/3, 4, 5).

Kelime Çeşitleri (Taksîmi'l-kelimetü)

Kelime çeşitleri üçe ayrılır: İsim, fiil ve bağlaç (12/12).

İsim, söylendiğinde kendisinden bir anlam çıkarılan ve üç zamandan biriyle çekimlenemeyen kelimedir (13/1). *Er* desek, '*avrat* desek onunla bir anlamı, manayı kastederiz ve üç zamandan herhangi biriyle söylemeyiz.

Fiil, söylendiğinde ondan bir anlam çıkarılmakla kalmayıp aynı zamanda üç zamandan biriyle de çekimlenebilen kelimedir (13/1, 2, 3). *Bildi* gibi (13/3). Geçmiş zamanla *bildi* dediğimizde bununla kişinin geçmiş zamanda olup da bildiği bir işten haber verdiğini anlarız (13/4, 5). *Bilür* desek şimdiki zamanda olan bir işi kastederiz (13/7, 8). *Bile* desek gelecek zaman ile gelecekte olacak bir işi kastederiz (13/10, 11).

Bağlaç ise ancak başka bir kelimeye ulandığında anlam kazanan kelimedir (14/3, 4). *Üzre* gibi. *Üzre* bağlacının anlamı üstünlüktür; ancak sadece *üzre* demekle asıl anlam ortaya çıkmaz. *Tam üzre* veya *yir üzre* ya da *gök üzre* deriz. (14/5, 6, 7).

Fiil Kipleri

Geçmiş Zaman (el-Mâzî) (17/1)

Geçmiş zaman, işin geçmişte işlenmiş şeklidir. *Bildi* gibi (17/2, 3). *Bildi* dediğimizde işin geçmiş zamanda yapıldığı anlaşılmaktadır (17/3). Fiillerin geçmiş zamanı iki şekilde yapılır: Biri bilinen, malûm (etken); diğeri bilinmeyen, meçhul (edilgen) geçmiş zamandır (17/5). Bilinen geçmiş zamanda işi yapan bellidir. Bilinmeyen geçmiş zamanda ise işi yapan söylenmez, sadece yapılan iş zikredilir. Bundan dolayı bilinmeyen, meçhul denilmiştir (17/6, 7, 8, 9, 10).

Çekimi (20/3-6):

Bildi
Bildiler
Bildüñ
Bildüñüz
Bildüm
Bildük

Bilinmeyen, Meçhul (Edilgen Fiille) Geçmiş Zaman (Fi'l-i mâzî-i mechûl) (21/10)

Bilinmeyen, meçhul geçmiş zaman fiil kök ya da gövdesinden sonra *-l-* ve *-n-* getirilerek yapılır. *Bilindi*, *yazıldı* gibi (21/10, 11, 12).

Çekimi (22/11, 12; 23/1):

Bilindi
Bilindiler
Bilindüñ
Bilindüñüz
Bilindüm
Bilindük

Şimdiki Zaman (Etken Fiille) (el-Hâlü'l-ma'lûmü'l-muttarıda) (23/1)

İş, içinde bulunulan zamanda yapılmaktadır. Mastardan sonra *-r* getirilerek yapılır.

Çekimi (23/2- 7):

Bilir
Bilirler

Bilürsün
Bilürsüz
Bilürem
Bilürüz

Edilgen fiille (el-Hâlü'l-mechûlü'l-muttarıda) (23/11)

Bilinür (23/11)
Bilinürler (23/12)

Olumsuz Çekimi (Ma'lûm-ı nefyi'l-hâl) (25/1, 4)

Mastardan sonra *-mAz* getirilerek yapılır (24/11; 25/1-4).

Bilmez
Bilmezler
Bilmezsın
Bilmezsız
Bilmezem
Bilmezüz

Edilgenin Olumsuz Çekimi (Mechûl-i nefyi'l-hâl) (25/5-9)

-mAz'dan önce *-n-* veya *-l-* getirilerek yapılır. *Bilinmez, yazılmaz* gibi (26/1).

(25/5-9)
Bilinmez
Bilinmezler
Bilinmezsın
Bilinmezsız
Bilinmezem
Bilinmezüz

Şimdiki Zamanın Hikâyesi (Hikâyet-i hâliyye-i teşkikiyye) (26/2)

(26/5-8)
Bilmez imiş
Bilmezler imiş
Bilmez imişsin
Bilmez imişsiz
Bilmez imişem
Bilmez imişüz

Şimdiki zaman ekinden sonra *miş* sözünün getirilmesiyle yapılır. Şüphe, başkasından işitme, sonradan öğrenme anlamları katar (26/10, 11, 12). Örn. *'ilmi olivirüp bilmez imiş didi*. Bu durum sadece şimdiki hâle özgü değildir. Başka şekilleri de vardır; *bilür imiş, bilmek imiş, bilici imiş, bilinmiş imiş, bir kerre bilmek*

imiş, bir dürlü bilmek imiş, bilmecük imiş, bilmege mensûb imiş, bilicirek imiş gibi (27/3, 4, 5, 6). Bilinen geçmiş zamanda bu kullanım yürürlükte değildir: *bildi imiş, bilmedi imiş, ne 'aceb bildi imiş* gibi kullanımlar uygun değildir (27/7, 8, 9). Çünkü bilinen geçmiş zamanda verilmiş bir hüküm vardır; oysa *imiş* şekli şüphe ifadesi taşımaktadır (27/11,12). Emirde de kullanılmaz. Ancak isimlere eklemek mümkündür: *er imiş, Zeyd imiş* gibi (27/12; 283, 4, 5).

Olumsuz Gelecek Zaman (Etken Fiille) (Ma'lûm-ı nefy-i müstakbel) (28/5)

İşin gelecekte yapılmayacağını gösteren zamandır (28/6, 7). Bu zamanda işi gelecekte yapmayacak kişi bellidir (28/8, 9). Fiil kök ya da gövdesinden sonra –*mA* getirilerek yapılır: *Bilmeye, oçumaya* gibi (28/11, 12; 29/1, 2, 3).

Çekimi (29/4-7):

Bilmeye
Bilmeyeler
Bilmeyesin
Bilmeyesiz
Bilmeyem
Bilmeyevüz

Gelecek zaman ifade eden başka bir zaman daha vardır: *Bilmeyiser, oçumayısar* gibi (29/8, 9). Olumlu şekli *-IsAr* ile yapılır. Sonu ünlü ile biten bir fiile eklendiğinde araya *-y-* girer. *Oçuyısar* gibi. Ünlü ile bitmiyorsa girmez. *Biliser* gibi (29/12, 13; 30/1, 2).

Olumsuz Gelecek Zaman (Edilgen Fiille) (Mechûl-i nefy-i müstakbel) (30/7)

İşi gelecek zamanda yapmayacak kişi belli değildir (30/8, 9, 10.). İşi yapmayacak kişinin söylenmemesiyle onu bilinmez yaparız. Zaten edilgenin, meçhûlün anlamı da budur (30/11, 12). *-mA* ekinden önce bir *-n-* veya *-l-* getirerek yaparız. *Bilinmeye, yazılmaya* gibi (30/12; 31/1).

Çekimi (30/2-5):

Bilinmeye
Bilinmeyeler
Bilinmeyesin
Bilinmeyesiz
Bilinmeyem
Bilinmeyevüz

Diğer gelecek zamanın edilgeni şu şekilde yapılır: *Bilinmeyiser, yazılmayısar* gibi.

Pekiştirilmiş Olumsuz Gelecek Zaman (Etken Fiille) (Ma'lûm-ı te'kîd-i nefy-i müstakbel) (31/8)

Olumsuz gelecek zamanla çekimlenmiş fiilden önce *hergiz* veya *ebedî* getirilerek yapılır. (31/11, 12)

Çekimi (32/1-7):

Hergiz bilmeye
Hergiz bilmeyeler
Hergiz bilmeyesin
Hergiz bilmeyem
Hergiz bilmeyevüz
Artuq görmeye
Şimdiden girü görmeye
Ebedî görmeye
Hîç görmeye
Aşlâ görmeye
Qat'â görmeye
Îlâ gayri'n-nihâye görmeye

Pekiştirilmiş Olumsuz Gelecek Zaman (Edilgen Fiille) (Mechûl-i te'kîd-i nefy-i müstakbel) (33/9)

Bu zamanda işi yapacak olan belli değildir (34/3, 4).

Çekimi (33/9-12; 34/1):

Hergiz bilinmeye
Hergiz bilinmeyeler
Hergiz bilinmeyesin
Hergiz bilinmeyesiz
Hergiz bilinmeyem
Hergiz bilinmeyevüz

Üçüncü Şahsın Emri (Etken Fiille) (Ma'lûm-ı emr-i gayib) (34/9)

Üçüncü şahsa yani hazır olmayan, bulunmayan kişiye emretmek için kullanılır. (34/11, 12). *Var söyle fülân kimseye iş işlesün* gibi (35/ 3, 4). Fiil kök ya da gövdesinden sonra *-sün* getirilerek yapılır(35/7).

(35/8)
Bilsün
Bilsünler

Gelsüne, gitsüne şekli de vardır (38/12). Bu şekilde emirle beraber gizli bir istek anlamı da vardır. *Gelsüne, niçün gelmez* dediğimizde hem gelmesini emrederiz hem de niçin gelmediğinin sebebini öğrenmek isteriz (39/1, 2, 3).

Üçüncü Şahsın Emri (Edilgen Fiille) (Mechûl-i emr-i gayib) (41/1)

-sün emir ekinden önce -n- veya -l- getirilerek yapılır (41/5, 6). *Bilinsün*, *yazılsun* gibi (41/6).

(41/1)

Bilinsün

Bilinsünler

Üçüncü Şahsın Olumsuz Emri (Etken Fiille) (Muttarıda-i ma'lûm-i nehy-i gayib) (41/6-8)

Üçüncü şahsa işi yapmaması konusunda emretmektir. *Bilmesün* gibi (42/12).

(41/6-8)

Bilmesün

Bilmesünler

Üçüncü Şahsın Olumsuz Emri (Edilgen Fiille) (Mechûl-i nehy-i gayib) (43/4)

Üçüncü şahsın olumsuz edilgen emrinde işlenmeyecek iş ya da nesne söylenir; işi yapacak kişi söylenmez (43/7, 8).

(43/5-6)

Bilinmesün

Bilinmesünler

Birinci ve İkinci Şahısların Emri (Etken Fiille) (Muttarıda-i ma'lûm-ı emr-i hâzır) (44/1)

(44/1-3)

Bil

Bilüñ

Bileyin

Bilelüm

Bulunan yani hazır olan kişilere emir için kullanılır (44/4, 5). İş yapması için emredilen kişi bilindir (45/4). *bile*, *oçıya* şekilleri de vardır; ancak burada emirle beraber istek anlamı da bulunmaktadır (45/6, 7, 8). Ayrıca bu çekimin şu kullanılışları da mevcuttur:

bilseñe, *oçusaña* (Serzeniş anlamı vardır), (45/12)

bile gör, *añlayu gör* (Emirle beraber gizli bir istek anlamı vardır.), (46/2, 3, 4)

bileceğüñ var (i)se gör, *añlayacağüñuz var ise görüñ* (Emirle beraber gizli bir istek anlamı vardır.), (46/7, 8)

bile bil, *añlayu bil* (Emirle beraber gizli bir istek anlamı vardır.), (47/1)

Kimi zaman emri pekiştirmek için ikinci şahsa *-gil, -ğil* getirilir (47/5). *Gelgil, oçğıl* gibi (47/5).

bilseñene, oçısañana (Emirle birlikte gizli bir istek ve serzeniş anlamı vardır), (49/4,5)

gel otur, gel yaz (Emirle beraber gizli bir istek anlamı vardır.), (49/8, 9)

Birinci ve İkinci Şahısların Emri (Edilgen Fülle) (Mechûl-i emri'l-hâzır) (49/12)

İşi yapacak kişi değil, yapılacak iş bellidir. *bilin, yazıl* gibi (50/3, 4, 5, 7, 8).

(50/1-2)

Bilin

Bilinüñ

Bilineyin

Bilinelüm

Birinci ve İkinci Şahısların Olumsuz Emri (Etken Fülle) (Ma'lûm-ı nehy-i hâzır) (51/5)

Emredilen kişi işi yapmaktan men edilir. İşin yapılmaması emredilen kişi bellidir (52/1, 2). Kimi zaman ikinci şahsa *-gil, -ğil* getirilerek emrin pekiştirildiği de olur: *gelmegil, oturmağıl* gibi (54/11, 12).

(51/6-9)

Bilme

Bilmeñ

Bilmeyeyin

Bilmeyelüm

Birinci ve İkinci Şahsın Olumsuz Emri (Edilgen Fülle) (Mechûl-i nehy-i hâzır) (55/1)

İşi yapmayacak kişi söylenmez; yapılmayacak olan iş söylenir (55/4, 5, 6).

(55/2-4)

Bilinme

Bilinmeñ

Bilinmeyeyin

Bilinmeyelüm

Zaman İsmi (Etken Fülle) (Ma'lûm-ı ism-i zamân) (63/8)

bilecek sözünün zaman ismine getirilmesiyle yapılır. Kişi işin hangi zamanda yapılacağını bilir ve anlar (64/8).

(63/9-10)

Bilecek zamân

Bilecek zamânlar

Zaman İsmi (Edilgen Fiille) (Mechûl-i ism-i zamân) (64/4)

Zaman isminin etken fiili bulunup, *bilecek* sözünün /ç/cim'inden önce *-l-* veya *-n-* getirilerek yapılır (65/8, 9, 10).

(65/5-6)

Bilinecek zamân

Bilinecek zamânlar

Yer İsmi (Etken Fiille) (Ma'lûm-ı ism-i mekân) (65/10)

(65/11-12)

Bilecek mekân

Bilecek mekânlar

Etken fiille yapılan yer isminde etken fiilin yer ismine bağılılığı vardır. *çoyacaç çab, girecek ev, oturacak yir, bağlayacaç biz, tolduracaç kise* gibi (66/6, 7). *ekinlik, şoğanlıç, şarımşaqlıç* gibi kelimeler de mekân ismidir. *ekinlik ekecek yer, şoğanlıç şoğan dikecek yir, şarımşaqlıç şarımşaq dikecek yir* demektir (66/10, 11, 12; 67/1, 2, 3, 4, 5, 6). Türkçede ne kadar çok fesahat ve belâgatin olduğu da buradan anlaşılabilir; zira *ekecek yir* demek yerine *ekinlik* denilmektedir. *-lik* ve *-lıç* sözleriyle *ekecek yir, dikecek yir* sözleri kısaca ifade edilir.

Yer İsmi (Edilgen Fiille) (Mechûl-i ism-i mekân) (67/11)

(67/11-12)

Bilinecek mekân

Bilinecek mekânlar

Mekân isminin etken fiili bulunup *bilecek* sözünün /ç/cim'inden önce *-l-* veya *-n-* getirilerek yapılır (68/2, 3, 4)

Alet İsmi (Etken Fiille) (Ma'lûm-ı ism-i âlet) (68/4)

(68/5-6)

Bilecek âlet

Bilecek âletler

Alet, onun vasıtasıyla öznenin iş yaptığı veya öznenin yaptığı işi tümlece ulaştırın nesnedir (68/7, 8, 9). Örneğin ayak kişinin yürümesini sağlar, kalemle kişi kitaba yazı yazar (68/10, 11, 12).

Alet isminden önce *bilecek* veya buna benzer bir söz getirilerek yapılır. *yüriyecek ayaç çabı, yazacaç kalem* gibi; ancak *çova ki anuñ ile su çekerler* dediğimiz zaman da alet ismi yapmış oluruz (69/8, 9, 10, 11, 12; 70/1, 2).

Alet İsmi (Edilgen Fiille) (Mechûl-i ism-i âlet) (70/2)

(70/3-4)

Bilinecek âlet

Bilinecek âletler

Alet isminin etken fiili bulunup *bilecek* sözünün /ç/cim'inden önce -/ veya -n- getirilerek yapılır (70/6, 7, 8).

Küçültme İsmi (İsm-i tasgîr) (70/8)

Küçültme ismi (İsm-i tasgîr), küçültülmüş isim demektir. Küçültme iki kısımdır. Biri mastarın/fiilin (*bilmecük, añlamacuç* gibi) öbürü de isimlerin küçültmesidir (70/9, 10, 11).

İsimlerin küçültmesi, sonlarına -cügez, -cuğaz; -cük, -cuç getirilerek yapılır. *ercügez, çalcuğaz; etmecüç, peynircük* gibi. Sonu -ç ile biten kelimelere -caç şeklinde gelir ve kelimenin sonunda bulunan -ç düşürülür. *balıcaç, şucucaç* gibi. Ancak bunların asılları *balıçcuç, şuşuçcuçtur* (71/2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12; 72/1, 2)

İlgi/Aitlik İsmi (Etken Fiille) (Ma'lûm-ı ism-i mensûb) (80/6)

İlgi isminde, isimle sahibi arasında bir ilgi/aitlik bağı vardır (80/7, 8,9). Örneğin *bağ* “bağ” kelimesini iki şekilde tasavvur ederiz. Biri ilgili biri ilgisiz. İlgisiz tasavvurda *bağ* kelimesiyle sadece yalın anlamda *bağ* “bağ” ismini tasavvur ederiz. İlgili tasavvurda *bağı* “bağı” sahibiyle birlikte düşünüp *Zeyd'ün bağı* veya *'Amr'uñ bağı* deriz (80/10, 11, 12; 81/1, 2, 34).

Yapılışı (82/5-8):

Bilmege mensûbdur

Bilmege mensûbdurlar

Bilmege mensûbsun

Bilmege mensûbsız

Bilmege mensûbem

Bilmege mensûbuz

Bundan başka kelimenin sonuna -lu/-lü getirilerek yapılan bir ilgi ismi daha vardır. *Başralu* “Basralı”, *Kûfelü* “Kûfeli” gibi.

İlgi/Aitlik İsmi (Edilgen Fiille) (Mechûl-i ism-i mensûb-i muttarıda)
(84/1)

(84/2-5)
Bilinmege mensûbdur
Bilinmege mensûbdurlar
Bilinmege mensûbsın
Bilinmege mensûbsız
Bilinmege mensûbem
Bilinmege mensûbuz

Tekrar Zarfı (Etken Fiille) (Ma'lûm-ı bina'-i merre) (84/9)

Tekrar zarfının özneyle, işi yapanla ilgisinin olması durumudur. *bir kez bilmek* dediğimizde sadece bir defa bilmek kastedilir. *kerreyi çıkarıp bir bilmek, iki bilmek* desek bu tekrar zarfı olmaz (85/12; 86/1, 2, 3).

(84/10-11)
Bir kerre bilmek
İki kerre bilmekler
Kerrâtula bilmekler

Tekrar Zarfı (Edilgen Fiille) (Mechûl-i binâ' -i merre) (88/11)

(88/12)
Bir kerre bilinmek
İki kerre bilinmek
Kerrâtula bilinmek

Durum Zarfı (Etken Fiille) (Ma'lûm-ı binâ-i nev') (89/6)

Nev' *dürlü* (türlü, çeşitli) anlamındadır (89/8).

(89/7)
Bir dürlü bilmek
Dürlüler ile bilmekler

Durum Zarfı (Edilgen Fiille) (Mechûl-i binâ-i nev') (93/4)

Durum zarfının özneyle, işi yapanla ilgisi yoktur (93/6).

(93/4-5)
Bir dürlü bilinmek
Dürlüler ile bilinmekler

Üstünlük İsmi/Pekiştirilmiş İsim (Etken Fiille) (Ma'lûm-ı ism-i tafzîl) (93/7)

Üstünlük ismi (İsm-i tafzîl) artırılmış demektir (93/8, 9). Kelimeye, fazlalık, üstünlük anlamı vermek için *-raq/-rek* getiririz (93/11). *idicirek, oqıycıraq (raq)* gibi (93/12).

dervîşrek, yohsûlraq, çıpqızıl, gömgök, çapçara, apaç, yemyeşil, şapşarı gibi şekillerde de bir üstünlük vardır (94/59; 96/2, 3).

Düzgün, Sıralı Üstünlük İsmi (Muttarıda-ı ma'lûm-ı ism-i tafzîl) (96/12)

(97/1-5)

Bilicirekdür

Bilicireklerdenür

Bilicireksin

Bilicireksiz

Bilicirekem

Bilicireküz

Fülân kimse çatı delüdür, yâxûd ziyâde uşludur dediğimiz zaman da üstünlük yapmış oluruz (97/1-7).

Üstünlük İsmi (Edilgen Fiille) (Mechûl-i ism-i tafzîl) (97/7)

(97/8-11)

Bilinicirekdür

Bilinicireklerdenür

Bilinicireksin

Bilinicireksiz

Bilinicirekem

Bilinicireküz

Şaşma Fiili (Etken Fiille) (Ma'lûm-ı fi'l-i ta'accüb) (98/3)

Şaşma fiili bir kimsenin hayret uyandıracak bir iş yaptığı durumlarda kullanılır. Örneğin bir kimse bir konuda son derece üstün ve hoş bilgiler ortaya koyduğunda *ne 'aceb bildi* deriz (98/8, 9, 10, 11).

Etken şaşma fiilinde işi yapan kişi söylenir. Fiilin geçmiş zaman kipi bulunup başına *ne 'aceb, 'aceb, hoş, hay...hay (hay bildi hay* gibi) sözler getirilerek şaşma fiili oluşturulur (99/1, 2, 3, 4, 5).

(98/4-7)

Ne 'aceb bildi

Ne 'aceb bildiler

Ne 'aceb bildüñ

Ne ‘aceb bildüñüz

Ne ‘aceb bildüm

Şaşma Fiili (Edilgen Fülle) (Mechûl-i fi‘l-i ta‘accüb) (100/11)

Edilgen şaşma fiilinde işi yapan kişi söylenmez, böylelikle bilinmemiş olur. Fiilin edilgen geçmiş zamanı bulunup başına *ne ‘aceb* sözünün getirilmesiyle yapılır (101/4, 5, 6, 9, 10, 11, 12).

(100/11-12; 101/1-4)

Ne ‘aceb bilindi

Ne ‘aceb bilindiler

Ne ‘aceb bilindüñ

Ne ‘aceb bilindüñüz

Ne ‘aceb bildüm

Ne ‘aceb bilindük

Cins İsim (İsmi‘l-cins) (102/1)

Cinsin ismi demektir. Geneli ifade eden isimdir. *insân* gibi, *feres* gibi. (102/2, 3, 4, 5, 6)

Şahıs İsimleri (Esmâ‘i‘l-eşhâs) (102/7)

Şahıs ismi, bilinen ve tek olan bir şey için söylenen sözdür. *‘Amr, Zeyd, Başra, Kûfe* gibi (102/7, 8, 9, 20, 11). Cins isimler geneli, şahıs isimleri ise özeli ifade eden kavramlar için söylenmiştir (103/2, 3).

Belirli ve Belirsiz İsim (İsmi‘n-nekire ve‘l-ma‘rife) (103/10)

Nekire bilinmeyen, ma‘rife ise bilinen, belli bir nesneye denir. Bir kimse *er geldi* veya *‘avrat geldi* dediğinde yeryüzündeki bütün erkekleri veya kadınları ifade etmiş olma ihtimali bulunur (104/3, 4, 5).

Belirli isimler herkesin bildiği varlıklar için söylenir. *Zeyd, ‘Amr, Başra, Kûfe* gibi (104/9, 10). Her şahıs ismine belirli isim diyebiliriz; ancak her bilinene (ma‘rifeye) şahıs ismi diyemeyiz. Örneğin *Zeyd‘ün gulanı* “Zeyd’in kölesi” dediğimizde köleyi kastederiz, kölenin ismini kastetmeyiz (104/12; 105/1, 2, 3, 4).

Sayı İsimleri (Esmâ‘i‘l-a‘dâd) (105/6)

Sayı için söylenen sözlere denir. *bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, toquz, on* vd (105/7, 8, 9, 10).

Zamirler (Muzmarât) (107/10)

Terim olarak zamir, bilinmeyen varlıklar için kullanılan isimlere denir (108/11). Bilinmeyen için söylenen *o*, konuşulan için söylenen *sen, siz*; konuşan için söylenen *ben, biz* gibi (107/12; 108/1, 2).

Zarflar (Esmâ'i'z-zurûf) (109/1)

Kelime anlamı olarak zarf içinde yemek yenilen kap demektir. Dil bilgisinde ise fiilin onun içinde gerçekleştiği kelimedir (109/1, 2, 3, 4).

Zarflar ikiye ayrılır: Zaman zarfları ve yer zarfları. Yer zarfları da kendi içinde sınırları çizilmiş bir yeri anlatan zarflar ile sınırları çizilmemiş yerleri anlatan zarflar olmak üzere ikiye ayrılır. *duraç, mekân, öñ, ard, şağ, şol, alt, üst, aşağı, yukarı, çat, yan, orta, aralıç, çevre, yüksek, alçaç, öte, berü* gibi zarflar sınırsız zarflardır. *ev, mescid, dâr, Mekke, Beytu'l-muqaddes* gibi zarflar ise sınırları belli bir yeri anlatan zarflardır (109/8, 9, 10, 11, 12; 110/1, 2, 3).

Zaman zarfları da yer zarfları gibi sınırlı veya sınırsızdır. *sâ'at, quşluç, öyle, ikindü, aşşam, yatsu, şabâh, gice, gündüz, hafta, ay, yıl* gibi zarflar sınırlı zarflardır. *vaçt, zamân* gibi zarflar ise sınırsız zarflardır (110/5, 6, 7, 8, 9).

Bu zarflar fiille beraber kullanılan, fiilin içinde işlendiği kelimelerdir. *namâz çıldum gicede, namâz çıldum gündüzde, namâz kıldum mescidde* gibi (110/10, 11, 12). Bu kelimeler fiille beraber kullanılmadıklarında cins isimlerdir. *şabâh vaçt-i mübârekdür, mescid şerif maçamdur* gibi (111/2, 3, 4, 5).

Soru İsimleri (Esmâ-i istifhâmi) (112/12)

Soru, bir nesneyi bilmek istemektir. Bir kimse *Zeyd geldi mi?* dediğinde Zeyd'in gelip gelmediğini bilmek istemektedir. *Zeyd çandadır?* diye sorduğunda onun yerini öğrenmek istemektedir. *Zeyd nicedür?* dediğinde onun durumunu, hâlini sormaktadır (113/1, 2, 3, 4, 5).

-mi fiillere ve gerek cins gerekse şahıs ismi olsun isimlere gelerek soru yapar.

çanda? “nerede?”, *çandan?* “nereden?”, *kimdür?* “kimdir, hangi kişidir?”, *ne geldi?* “hangi şey geldi?”, *nedür?* “nedir?”, *nere?* < *ne ara* (ara yer anlamındadır) “neresi?”, *nicedür?* “nasıldır?”, *nite?* “nasıl?”, *çaçdur?* “kaç tanedir?”, *niçeyedür?* “kaç tanedir?”, *çançt?* “hangi?”, *çanı?* “nerede?” başlıca soru isimleridir (114/1-12; 115/1/10).

İsim Tamlaması (Muzâfi ve'l-muzâfi ileyh) (115/11)

Terim olarak tamlama bir ismi başka bir isme bağlamak demektir. *Zeyd'ün gulâmı* “Zeyd'in kölesi”, *'Amr'uñ oğlı* “Amr'ın oğlu” gibi. Zaman zaman tamlayanın ekini kaldırıp *Zeyd oğlı* “Zeyd oğlu”, *'Amr oğlı* “Amr oğlu” denildiği de olur. Bu tamlamalarda *Zeyd* ve *'Amr* tamlayan, *gulâm* ve *oğlı* tamlanandır. Türkçede tamlayan tamlanandan önce gelir (116/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7).

Tamlanan olan kelimenin sonu ünlü (esreli, üstünlü veya ötreli ise) ile bitiyorsa *-sı, -si*, ünsüz ile bitiyorsa *-ı, -i* getiririz. *evüñ örtüsü* “evin örtüsü”, *çuş yavrısı* “kuş yavrusu”, *bağ alması* “bağ elması” gibi (117/5, 6, 7.).

Tamlayan olan kelimenin sonu ünsüz ile bitiyorsa *-Uñ*, ünlü (esreli, üstünlü veya ötreli ise) ile bitiyorsa *-nUñ* getiririz. *almanuñ lezzeti* “elmanın lezzeti”, *yavrınuñ semizi* “çocuğun sağlıklısı”, *örtünüñ qalını* “örtünün kalını” gibi (117/10, 11, 12; 118/1, 2, 3).

Özne ve Nesne (Fâil, Mef'ûl) (119/1)

İşi yapan kişiye *özne* denir. *oçıdı Zeyd* “Zeyd okudu.”, *yazdı 'Amr* “Amr yazdı.”, *mühreledi Bekir* “Bekir cilâladı.” dediğimizde okuma, yazma ve cilâlama işlerini yapan *Zeyd, Amr ve Bekir* öznedir (119/3, 4, 5, 6, 7).

Öznenin yaptığı işten etkilenen, işlenen varlık ise nesnedir. *oçıdı Zeyd qâğıdı* “Zeyd kâğıdı okudu.”, *yazdı 'Amr mektûbı* “Amr mektubu yazdı.” dediğimizde ise *qâğıt ve mektûb* nesnedir (119/10, 11, 12).

Hâl (Hâl) (124/1)

Hâl, fiilin gerçekleştiği zamanda öznenin veya nesnenin durumunu belirler. *sefere gitdüm yayaç* “Yolculuğa yaya olarak gittim.” dediğimizde *yayaç iken* “yaya olarak” öznenin durumunu göstermektedir (124/12; 125, 1, 2).

urdum Zeyd'i ata binmiş iken “Zeyd'i ata binmişken vurdum.” cümlesinde *ata binmiş iken* “ata binmişken” nesne olan *Zeyd*'in hâlini ortaya koymaktadır (125/3, 4, 5, 6).

Özne ve Yüklem (Müstedâ ve Haber) (127/1)

Zeyd saxîdür “Zeyd cömerttir.”, *'Amr pintidür* “Amr pintidir.” dediğimizde haklarında hüküm verdiğimiz *Zeyd ve Amr* öznedir (127/4, 5).

Zeyd babası çâyimdür “Zeyd'in babası vekildir.” örneğinde *Zeyd* özne, *babası* ikinci özne, *çâyimdür* ise ikinci öznenin yüklemi olur (127/6, 7, 8).

Anlamı olan faydalı söze, kelâma *cümle* denir (127/10, 11). Cümle dört çeşittir (128/7-12; 129/1-7):

1. İsim cümlesi: Yüklemden önceki kısmı isim olan cümledir. *Zeyd urucıdır* “Zeyd vurucudur.”, *Zeyd urdı* “Zeyd vurdu” gibi.

2. Fiil cümlesi: Önce gelen kısmı fiil olan cümledir. *bildi 'Amr* “Amr bildi.” gibi.

3. Zarf cümlesi: Önce gelen kısmı zarf olan cümledir. *evdedür Zeyd* “Zeyd evdedir.”, *gökdedür melek* “Melek göktedir.” gibi.

4. Şart cümlesi: Önce gelen kısmı şart olan cümledir. *eger baña ikrâm iderseñ ben de saña eylerin* “Eğer bana ikramda bulunursan ben de sana ikram ederim.” gibi.

İşaret Zamirleri (İsmi’-l işâret) (129/7)

İşaret etmek için söylenen isimlerdir. *o, bu, şu, onda, işde, şunda* gibi. *orada < o arada, şura < şu ara* gibi (129/8, 9, 10, 11).

4. Sonuç

Bu çalışmayla *Müeyyessiretü’l-Ulûm*’daki önemli gramer kaideleri örneklerde asıllarına bağlı kalınarak Türkiye Türkçesiyle ortaya konulmuştur. Böylece *Müeyyessiretü’l-Ulûm*’un kısa ve anlaşılır bir şekli çıkarılmıştır. Bu yönüyle çalışma araştırmacılar için daha faydalı ve kullanışlı bir hâle getirilmiştir.

KAYNAKÇA

KARABACAK, Esra, *Bergamalı Kadri, Müeyyessiretü’ül-Ulûm*, TDK Yay., Ankara 2002.